

საკრალური დრო და სივრცე ტრადიციულ ქართულ კულტურაში

საკრალური დროისა და სივრცის პრობლემა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია და ეს ეხება როგორც ისტორიულ, ისე თანამედროვე საზოგადოებებს. არც დრო და არც სივრცე არ არის ჰომოგენური. ისინი არაერთგვაროვანია. დროის შემთხვევაში ერთმანეთს უპირისპირდება საკრალური და პროფანული დრო. დროს განსხვავებული სტრუქტურა ჰქონდა არქაული საზოგადოებებისათვის. ჩვეულებრივი, ყოფითი დროის მდინარეებში იჭრებოდა საკრალური დრო, დღესასწაულები, მითოსური დრო, აღდგენილი რიტუალის საშუალებით. მნიშვნელოვანი იყო კოსმიურ რიტმებთან დაკავშირებული მონაკვეთები (მაგ. მზებუდობა, მთვარის ფაზები და ა.შ.). აქვე უნდა მოხსენიებული იყოს წლის განმავლობაში სხვადასხვა საქმიანობისათვის სასიკეთო, კარგი და ცუდი, უიღბლო დღეები, კვირის განმავლობაში კარგი და ცუდი დღეები, აგრეთვე მარცხიანი, „კვიმატი“ დღეები წლის განმავლობაში (მაგ. ახალი წლის პირველი დღეები). დღის განმავლობაშიც არსებობდა ცუდი, სახიფათო და სასიკეთო მონაკვეთები. არსებობდა უქმე დღეები, როდესაც ან საერთოდ არ მუშაობდნენ, ან გარკვეული სახის სამუშაოს შესრულება იკრძალებოდა მთელი საზოგადოებისათვის ან მისი გარკვეული ჯგუფებისათვის. საზოგადო დღესასწაულების გარდა, არსებობდა ისეთიც, რომლებიც არ ატარებდნენ საყოველთაო ხასიათს (მაგ. სასოფლო, საგვარეულო, საოჯახო, ინდივიდუალური).

არ არის ერთგვაროვანი არც სივრცე. აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ადამიანის მიერ ათვისებული, საზოგადოებისათვის მშვიდობიანი, უხიფათო, დაცული ტერიტორია და ათვისებელი, საეჭვო, სახიფათო სივრცე (“შინა“ და „გარე“). ისევე როგორც დროში, სივრცეშიც ჩართულია მონაკვეთები, რომლებსაც განსაკუთრებული სტატუსი აქვთ (მაგ. ე.წ. აკრძალული, სახიფათო ადგილები). სივრცე ორიენტირებულია ქვეყნიერების მხარეების

მიხედვით და ამ შემთხვევაშიც ზოგი უფრო სასიკეთოა, ზოგი სახიფათო.

განსხვავებული იყო საზოგადოების ქცევაც საკრალურ სივრცესა და პერიოდებში. ეს განსხვავება აისახებოდა ფერთა სიმბოლიკაში, ტანსაცმელში, სივრცის გაფორმებაში, ვერბალურ, მუსიკალურ, ქორეოგრაფიულ დონეზე, გარკვეული სახის აკრძალვებში და ა.შ.

დროისა და სივრცის შესწავლისას უმნიშვნელოვანესია ცენტრის იდეა, როგორც მარგანიზებული, დროისა და სივრცის განსაკუთრებული წერტილისა, ადგილისა, სადაც დროის მდინარეა განსხვავებული, თითქოს შეჩერებულია.

არქაული აზროვნებისათვის დრო არ არის ჰომოგენური. გარდა იმისა, რომ მას შეუძლია იეროფანიული ხასიათი მიიღოს, დრო, როგორც ასეთი, წარმოგვიდგება სხვადასხვა ფორმით, გააჩნია განსხვავებული ინტენსიობა, მუხტი და განსხვავებული ფუნქციები. დროში იხსნება სხვა განზომილება, რომელსაც შეიძლება იეროფანიული ენოდოს და რომლის საშუალებითაც დროის მდინარეა იძენს არა მარტო განსაკუთრებულ რიტმს, არამედ ერთმანეთისაგან განსხვავებულ „აზრს“, „დანიშნულებას“. ეს იეროფანიული განზომილება წარმოჩინდება კოსმოსის რიტმების საშუალებით, ან წლიური ციკლის კრიტიკული მომენტების მეშვეობით (მაგ. მზებუდობა, მთვარის ფაზები და ა.შ.). გარდა ამისა, შეიძლება განპირობებული იყოს საზოგადოების რელიგიური ცხოვრებით (მაგ. ზამთრის დღესასწაულები, რომლებიც სასოფლო-სამეურნეო თვალსაზრისით „მკვდარ სეზონზე“ მოდის).

ნებისმიერი რელიგია იცნობს ბედნიერ და უბედურ დღეებს, ერთი და იმავე დღის უფრო კარგ, იღბლიან და ცუდ დღის მონაკვეთებს, აგრეთვე უფრო „კონცენტრირებულ“ დროის პერიოდებს, „ძლიერ“ და „სუსტ“ დროს და ა.შ. გამონაკლისს არც საქართველო წარმოადგენს, მაგალითების მოტანა აქაც მრავლად შეიძლება. ასე მაგალითად, სვანეთში კვირის ანუ შვიდეულის გარდა, რომელსაც ნ ა გ ზ ი ეწოდება, არსებობს ტერმინი მიშ ანუ მიე ი შ, რომლითაც აღინიშნებოდა სამუშაო დღეები უქმე დღეებისაგან განსხვავებულად. ასეთ სამუშაო დღეებად ძველად მიჩნეული იყო

წლის განმავლობაში ყველა ორშაბათი, სამშაბათი, ოთხშაბათი და ხუთშაბათი. შვიდეულში ამ დღეებს ბალს ზემოთ და ქვემო სვანეთში მ ი შ ეწოდებოდა, ხოლო ბალს ქვემოთ მ ე ი შ. შვიდეულის დანარჩენი დღეები – პარასკევი, შაბათი და კვირა – უქმე დღეებად იყო მიჩნეული და ლისგურეშ (“ჯდომისა”) ერქვა. ძალიან მარცხიან, კვიმატიან დღეებად იყო მიჩნეული ახალი წლის მომდევნო დღეები (კუიმტარეშ) (ახალი წლის მეორე ან სხვა შემთხვევაში, პირველი სამი დღე) და ამიტომ ამ დღეს არ მუშაობდნენ. რკინეულს ხელს არ ახლებდნენ, ერიდებოდნენ ახალი საქმის დაწყებას, სახლიდან რაიმეს გატანა-განათხოვრებას. ამბობდნენ, ამ დღის ნამუშევარი არ ვარგაო. ამ დღის ნამუშევარი წყალში გადაყრილად მიაჩნდათ. რაც უნდა კარგი დღე იყოს კუიმტობ-იო, ამბობდნენ მოხუცები, მას აუცილებლად ცუდი მთვარე დაენევა და დღეს გააფუჭებსო. თუმცა, სვანების რწმენით, კუიმტობ-ის განმავლობაში რომელიღაც ერთი წუთი ბედნიერი იყო, მაგრამ როდის დგებოდა ეს წუთი ამის შესახებ არავინ არაფერი იცოდა. თუ ოჯახში რაიმე აუცილებელი სამუშაო იყო გასაკეთებელი, წინა დღით, ახალ წელს გააკეთებდნენ და არა კვიმატ დღეს. საერთოდ, ზომხა დღეს, მეტადრე თუ ის ახალ მთვარეს შეხვდებოდა, ძალიან კარგი იყო სამუშაოს დაწყება. კუმატს კი არც მგზავრობა ვარგოდა, არც ლიშიაშალი-ი, ე.ი. ისეთ მეზობელთან გადასვლა და ხელის ახსნა, რომელთანაც წინა დღეს არ ყოფილან. ეს დღე ძალიან ცუდი, კვიმატიანი დღე არისო და ამიტომ, ერიდებოდნენ ყველას და ყველაფერს. შიშობდნენ, ფათერაკს არ შევეყაროთო. წლის განმავლობაში ექვსი დღე მიაჩნდათ ასეთი კვიმატიანი, მაგრამ ამ ერთი დღის (კუმატის) გარდა როდის მოდიოდა დანარჩენი ასეთი დღეები არავინ იცოდა. ამბობდნენ აგრეთვე, რომ ამ დღეს ნანკ-ი ანუ კუიმატ-ი რამდენიმე ხნით ოჯახშიც კი შევარდებოდა. თუ ნანკ-ი ცუდ მთვარეს დაემთხვეოდა, ტყიდან ნაძვის მოტანას იმ დროისთვის გადასდებდნენ, როცა კარგი მთვარე იქნებოდა (ბარდაველიძე 1939).

ახალწლის მეორე დღე – კუმეტი ხევსურეთშიც საფრთხილოდ ითვლებოდა: ამ დღეს არ შეიძლება ხორცის ჭამა. ისე დაცდილი აქვს ხევსურ კაცს, რომ იმ დღეს ხორცის ჭამა-სმაში ცხენი მოუკვდება;

ამ დღეს საქმეს არ გააკეთებენ, შეშას არ გასჩეხენ, ხორცს არ ჭამენ. კუმეტს ყველა უქობს (დოლიძე 1975).

წლის განმავლობაში არსებობდა გარკვეული დღეები, როდესაც სხვადასხვა მიზეზით უქმობდნენ – არ მუშაობდნენ, სხვადასხვა სახის აღკვეთებს იცავდნენ, ასრულებდნენ გარკვეულ რიტუალებს. ასეთი იყო მაგალითად, თიბვასთან და მკასთან, ყანისა და სათიბების დაცვასთან, ამინდთან დაკავშირებული უქმეები და რიტუალები (ქარობა, ქარის უქმე, მექარეობის უქმე, სეტყვის უქმე და ა.შ.). უქმეთა შორის იყო ვაზისთვის განკუთვნილი კვირტის უქმე (ყველიერის პარასკევი ქართლში), დამწვრის უქმე (კახეთში). დათვის უქმი ანუ დათეკადაობა (მთიულეთი, გუდამაყარი), მგელთ უქმე, თაგვის უქმე (გუდამაყარი), მჭრელთ უქმე (თუშეთში), რჩილის (ქართლი) უქმე და სხვ. იცოდნენ ბატონების ანუ ყვავილის უქმე (მთიულეთში იგი ჟამის უქმედაც ითვლებოდა) (აბაკელია, ალავერდამშვილი, ლამბაშიძე 1991).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კვირის განმავლობაშიც ზოგი დღე კარგ და ილბლიან დღედ იყო მიჩნეული (მაგალითად სამშაბათი, შაბათი), ზოგი კი არა (მაგ. ორშაბათი).

გარდა საზოგადო დღესასწაულებისა, დროის მდინარებას არღვევს ისეთი დღესასწაულებიც, რომლებიც არ ატარებს საყოველთაო ხასიათს და უფრო ვიწრო მნიშვნელობა აქვს (სასოფლო, საოჯახო ან ინდივიდუალური – მაგ. ცალკეული სოფლის მოსახლეობის ან გვარის მიერ რაიმე მიზეზით შეთქმული უქმე, აკრძალვა და სხვ.)

დღე-ღამის განმავლობაში ცალკეული მონაკვეთები ზოგი სასიკეთოა, ზოგი კი უფრო სახიფათოდ ითვლება (მაგ. საშიშია ქალების, განსაკუთრებით ფეხმძიმეთათვის, და ბავშვებისათვის შებინდება. ამ დროს გარეთ გასვლა მათთვის არ არის კარგი, რადგან მათი დაზარალება ამ დროს ავსულებს იოლად შეუძლიათ).

მარსელ გრანე თავის გამოკვლევაში წერდა, რომ არავის მოსვლია თავში განეხილა დრო, როგორც მონოტონური ხანგრძლივობა, რომელიც იქმნება ხარისხობრივად ერთმანეთის მსგავსი წუთების ერთგვაროვანი მოძრაობით. არავის მოსვლია

თავში არც სივრცის განხილვა, როგორც უბრალო განფენილობისა, რომელიც იქმნება ერთგვაროვანი ელემენტების უბრალო შეკრებით, რომელიც შეიძლება შედგენილი იყოს მისი შემადგენლების უბრალოდ ერთმანეთზე მიერთებით. ყველა ამჯობინებდა დაენახა დროში ერების, ეპოქების, წელიწადის დროების, ხოლო სივრცეში – რეგიონების, კლიმატური ზონების, ქვეყნიერების ნაწილთა ერთობლიობა. ქვეყნიერების ყოველ ნაწილში სივრცელებულობდა ინდივიდუალურ სახეს, იმ თავისებურებებით, რომლებსაც აყალიბებდა მაგ. კლიმატი ან რეგიონის ხასიათი. ამის პარალელურად, დრო იყოფოდა ერთმანეთისაგან თავისი ბუნებით განსხვავებულ მონაკვეთებად, რომლებიც იღებდნენ გარკვეული წლის დროისა თუ ეპოქისათვის დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებს. მაგრამ თუ სივრცის ორი ნაწილი, ისევე როგორც დროის ორი მონაკვეთი, შეიძლება ძირეულად განსხვავებული ყოფილიყო, დროის ყოველი პერიოდი ხასიათდებოდა მაგალითად გარკვეული კლიმატით, ყოველი ქვეყნიერების ნაწილი უკავშირდებოდა წელიწადის დროს, ყოველ ცალკეულ დროის მონაკვეთს, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი თვისებებით, შეესაბამებოდა მხოლოდ მისი შესაბამისი განვრცობადობის მონაკვეთს. მათ ჰქონდათ ორივესათვის საერთო ერთი და იგივე ბუნება, რომელიც ორივესათვის ხასიათდებოდა ნიშან-თვისებათა განუყოფელი ერთობლიობით. სანამ დროსა და სივრცეში ვერ ხედავენ ერთმანეთისაგან განსხვავებულ შეხედულებებს ან ორ დამოუკიდებელ მთლიანობას, მათ აქვთ შესაძლებლობა იყონ მოქმედების ველი და ამავე დროს რჩებოდნენ ალქმის ველად. ისინი განცალკევებულნი და ამავე დროს ერთმანეთთან დაკავშირებულნი არიან. ნებისმიერი დროითი ან სივრცითი ლოკალიზაცია საკმარისია რაღაც კერძოს გამოსავლენად, ჩნდება იმის საშუალება, რომ დროსა და სივრცეს მიეცეს კონკრეტული ნიშნები. ტემპორალური სიმბოლოების საშუალებით შეიძლება გავლენის მოხდენა სივრცეზე, დროზე კი სივრცითი სიმბოლოების საშუალებით, აგრეთვე ორივეზე ერთდროულად სამყაროს სხვადასხვა მხარეების ამსახველი ურთიერთდაკავშირებული და მრავალმხრივი სიმბოლოების გამოყენებით. (Гране 2004).

ჩვეულებრივი, ყოფითი დროის გარეთ მდგომ მომენტებს წარმოადგენენ კალენდარული დღესასწაულები. მათი კულმინაციური მომენტი კი საახალწლო დღეობათა ციკლია, განსაკუთრებული, საკრალური დრო, როდესაც ხდებოდა გა-დასვლა წარსულიდან მომავალში.

წლის დასასრული და ახალი წლის დასაწყისი ერთმანეთს ესაზღვრება საახალწლო დღესასწაულის მომენტში, რომელიც რეალურად ნულოვან წერტილს წარმოადგენს და არ მიეკუთვნება არც ძველ, არც ახალ წელიწადს და დროის გარეთ დგას.

საახალწლო, როგორც ერთგვარ საწყის წერტილთან დაკავშირებული რიტუალები, ბუნებრივად უკავშირდებოდა კოსმოგონიურ შეხედულებებს, შეხედულებებს სამყაროს შექმნის, მოწყობის შესახებ. ახალი წლის დღესასწაულთა საკრალურ პერიოდში ამქვეყნიურ და უხილავ, იმქვეყნიურ სამყაროთა განსაკუთრებული სიახლოვის, ურთიერთშეხების შესახებ შეხედულებებს მრავალი რწმენა-წარმოდგენა და რიტუალი უკავშირდებოდა.

საახალწლო დღეობათა განმავლობაში სიმბოლური და მხატვრული ფორმებით გარშემორტყმული ადამიანისათვის ყველაფერს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს: საცხოვრებელი სივრცის, სახლისა თუ კარმიდამოს გაფორმებას, ტანსაცმელს, რიტუალურ სადღესასწაულო ტრაპეზს საჭირო წესების სრული დაცვით, გართობა-თამაშობებს და სხვ. კოლექტივის ცხოვრების ყველა უმნიშვნელოვანესი მხარე ამ წერტილში იყრიდა თავს.

ახალი წელი, როგორც ერთგვარი ნულოვანი წერტილი, ის მომენტიც, როდესაც კარი გახსნილია დროსა და სივრცეში ყველა მიმართულებით. ერთმანეთს ესაზღვრება ერთის მხრივ წარსული, აწმყო და მომავალი, მეორეს მხრივ ზეცა, სოციუმი და ინფერნალური, ხთონური სამყარო. შესაბამისად, ადამიანი ცდილობს კავშირი დაამყაროს ყველა ძალასთან, ლოცვა აღევლინება ყველა მიმართულებით, მთელი მომავალი წლის განმავლობაში ყველა ძალის კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად, კეთილდღეობის, ბარაქიანობის, სიუხვის, ჯანმრთელობისა და სიკეთის უზრუნველსაყოფად. იგი მიმართავს სამივე სფეროს

განმასახიერებელ ღვთაებებს, ცდილობს ყველა ძალასთან კავშირის დამყარებას და დღეობის შემსრულებელი სოციალური ჯგუფის ერთიანობისა და კეთილდღეობის დაბეჭებას.

ეს გამოიხატება შესანიშნავთა საშუალებითაც, მაგალითად, რიტუალურ პურთა ერთი ჯგუფის მე-შვეობით. სამი სახის პური, რომელიც ლენტეხში საახალწლოდ ცხვება, ერთმანეთზე დანყობილი, სამყაროს ერთგვარ მოდელსაც შეიძლება განასახიერებდეს და საინტერესოა, რომ ეს პურები მეკვლისათვის გამზადებულ ახალწლის შემოსალოც გობზე იდო. ამ რიტუალური პურების მეშვეობით ერთგვარად მატერიალიზებულია სამყაროს ვერტიკალური მოდელი, თვით რიტუალი კი შეიძლება კოსმოგონიური აქტის იმიტაციას წარმოადგენდეს. (ალავერდაშვილი 2007).

სივრცის ცნება მჭიდროდ უკავშირდება ტერიტორიას და უფლების, საკუთრების ცნებას. ტერიტორიის შესახებ საფუძვლიანად მსჯელობისათვის აუცილებელია ძალაუფლების, მფლობელობის შესწავლა. ადამიანთა ჯგუფი აქცევს გარკვეულ სივრცეს მშვიდობიან ტერიტორიად, სადაც იგი დაცულად გრძნობს თავს. გარკვეულ ადგილას ცხოვრებისას ადამიანი ცდილობს მოაწყოს ადგილი საკუთარი წინაპრებისთვისაც, ახლობელთა სულებისათვის, რომლებიც ასევე დაიკავებენ ამ ტერიტორიას. ადამიანი ანიჭებს საკულტო, კოლექტიურ თუ ინდივიდუალურ კავშირ-ურთიერთობებს კონვენციურ ან საკონტრაქტო ფორმას. ტერიტორიის კონცეფცია გაჟღენთილია რელიგიურობით და ხშირად რელიგიურ ტერმინებშია გამოხატული (J.-F.Vincent, D.Dory, R.Verdier (sous la dir. de), 1995).

ტერიტორია ჩანერილია სივრცეში, რომელიც უფრო ხშირად ორიენტირებულია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ღერძზე (მიმართულება მზის ტრანსპორტის შესაბამისად) (ჩრდილოეთი და სამხრეთი კი უფრო ხშირად ჩნდება როგორც მეორადი შემადგენელი). ხშირად ეს მიმართულება ერთადერთ პოზიტიურ მიმართულებად ითვლება. ზოგიერთი ხალხებისათვის ეს მიმართულება უკავშირდება მზის მოძრაობას და გვევლინება როგორც თვით სიცოცხლის მიმართულება. აღმოსავლეთი,

საიდანაც ამოდის მზე, წარმოდგენილია როგორც სასიკეთო მიმართულება.

განსაკუთრებულ ფორმას რიტუალური მანიფესტაციისა წარმოადგენს საზღვრების შემოვლა, განხორციელებული ყოველწლიურად, უფრო ხშირად პროცესიის სახით. ჯგუფის მიერ ტერიტორიის გარშემოვლა იმავდროულად უხსოვარ დროში დაბრუნებაა, როდესაც ამ სივრცის შემოსაზღვრა და ათვისება პირველად მოხდა.

ადამიანი განასხვავებს ერთმანეთისაგან საცხოვრებელ ადგილს და აუთვისებელ ტერიტორიებს, სოფლის ტერიტორიას და ტყის, არაკულტივირებულ სახიფათო სივრცეს ამავედროულად, მათი სტატუსის განსხვავებულობის მიუხედავად, ეს ადგილები ერთი და იგივე ერთობის შემადგენელი ნაწილებია. სოციალური ერთობის ტერიტორიის შიგნით კი არსებობს უკვე სხვა დაყოფა, რომელიც მომდინარეობს სხვადასხვა საგვარეულო ჯგუფებიდან. ყოველი გვარი თუ ჩამომავლობა, რომელიც ზოგჯერ უზნებადაა დაჯგუფებული, ტერიტორიის თავის ნაწილს ფლობს. ყოველ ოჯახს ასევე თავისი სახლ-კარი აქვს. ამგვარად ამ დიდი სივრცის შიგნით ასევე გამოიყოფა უფრო მცირე ერთობები, რომლებისთვისაც თავისი ერთობაა „შინას“ სივრცე, რომელიც უპირისპირდება დანარჩენს, როგორც „გარეს“.

მნიშვნელოვანია ტყისა და სოფლის დიხოტომია. ამ შემთხვევაში სოფელი და ტყე იყოფენ მთელ სივრცეს („გარეში“ ნაგულისხმევი სხვა სახიფათო ტერიტორიებიც შეიძლება სიმბოლურად ტყის ერთგვარ სახესხვაობად ჩაითვალოს). ცხოველები და მცენარეებიც ასევე დაყოფილია „გარესა“ და „შინასადმი“ მიკუთვნებულობის მიხედვით, განსაკუთრებით ისეთი, რომლებსაც რიტუალური მნიშვნელობა გააჩნიათ. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ორივე ზონა, „სოფელი“ და „ტყე“, განსხვავდება არა იმდენად მატერიალური ნიშნებით, არამედ რელიგიური და სოციალური მნიშვნელობით, რომელიც თითოეულს ენიჭება. საზღვრის ცნება მჭიდროდ უკავშირდება სოფლის საზღვრებს. არა საზღვარი განსაზღვრავს სოფელს, არამედ სოფელი წარმოშობს საზღვრის ცნებას (როგორც ერთი ინდური ანდაზა ამბობს: „არ არის სოფელი,

არ არის საზღვარიც“) (Маламуд 2005.).

სივრცის არქაული კლასიფიკაციის შესწავლისას ნ. აბაკელიას მიერ შესწავლილ იქნა რიტუალი, როდესაც საშობაოდ ხდებოდა „საანგელოზო“ ყვინჩილას დაკვლა, რომელსაც კლავდნენ აუცილებლად ეზოს კართან. ეს რიტუალი ანალოგიას პოულობს მეორე რიტუალში, რომელიც მიცვალებულის კულტანაა დაკავშირებული და წარმოადგენს მცდელობას გარდაცვლილთა სულებთან კონტაქტის დამყარებისა. ეს არის მიცვალებულთა სულების გადაბრძანების რიტუალი, რომელიც იმართებოდა ნათლისღების შემდგომ ხუთშაბათს ლეჩხუმში და ანალოგიას პოულობს სვანურ ლიფანალის დღეობაში, რომელიც იწყებოდა 5 იანვარს ძველი სტილით და გრძელდებოდა შემდეგი კვირის ორშაბათამდე. ხალხური რწმენის მიხედვით, მიცვალებულთა სულები წელიწადში ერთხელ მოდიოდნენ საიქიოდან და სტუმრობდნენ თავიანთ ოჯახის წევრებს. სვანეთში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მიცვალებულთა სულების სათანადოდ დახვედრას და გამასპინძლებას. ხოლო მათი უკან, საიქიოში დაბრუნების დღეს სპეციალურად აცხობდნენ პურებს და მიაცილებდნენ ეზოს ჭიშკრამდე, სადაც ტოვებდნენ პურს, ხორცის ნაჭერს და ღვინის დაცლილ ჭიქას. ამ რიტუალის ანალოგიური გალენიში ორთასადმი მიძღვნილი რიტუალი. ეს კულტი ასახავს სივრცობრივ ასპექტებს. გალენიში მიუთითებს ღვთაება ორთას სამფლობელოზე, რომელიც სივრცობრივ ასპექტში სახლის გარეთ, სოციუმის გარეთ არსებობს და მითოლოგიური სამყაროს მოდელში უჭირავს არა ვერტიკალური, არამედ ჰორიზონტალური მდებარეობა, სადაც შედის ასევე ტყეები, კლდეები, დაუსახლებელი ადგილები და სხვ. (Абакелия 1991).

ისევე როგორც სხვა ხალხების შემთხვევაში, ქართველი ხალხის სულიერი თუ სამეურნეო ცხოვრების ყოველ სფეროში ასახულია განზოგადებული შეხედულებები ქვეყნიერების აგებულების შესახებ, რომელიც ემყარება ემპირიულ პრაქტიკაში ისტორიულად შემუშავებულ ცოდნას. განსაკუთრებით იგრძნობა ეს სივრცის ორგანიზაციის შესახებ არსებულ წარმოდგენებში, რომელთა მოქმედება ძირითადად რელიგიურ-მითოლოგიურ შე-

ხედულებებში ვლინდება. მათი მნიშვნელობა სამეურნეო და სოციალურ ცხოვრებაშიც დიდი იყო. სივრცის ორგანიზაციის პრობლემიდან განსაკუთრებით საინტერესოა ის ნაწილი, რომელიც გამოხატულია ცნებებით „შინა“ და „გარე“. ეს ცნებები გამოხატავს მთელი სოციალური ჯგუფის, კოლექტივის შეხედულებებს და მისი ნიშან-თვისებებიდან მომდინარეობს. როდესაც სოციალური ჯგუფი შეიცნობს „შინას“, სივრცის გარკვეულ ნაწილს, როგორც მისი განფენის ტერიტორიას, მაშინვე უნდა აღმოცენდეს ცნება „გარე“, რომელიც ამ ტერიტორიას არ ემთხვევა. ქაოსის კოსმოსად ქცევა ე.ი. არაორგანიზებული მატერიის სივრცეში მოწესრიგება, ქვეყნიერების შექმნის მითოსურ სანყის ნარმოგვიდგენს. „გარესა“ და „შინას“ პრობლემაში მითოსი სრულ წესრიგს ვერ ამყარებს, რადგან მათ შორის სადემარკაციო ხაზი ყოველდღიურად ირღვევა პრაქტიკული მიზეზების გამო. თუ კოსმოსი ქვეყნიერების, ცისა და მიწიერი ძალების საყოველთაო, მოწესრიგებული გამოვლინებაა, „შინა“ სოციალური ჯგუფისა და ინდივიდის საარსებო, მოწესრიგებული სივრცეა, რომელიც ისევე უპირისპირდება „გარეს“, როგორც კოსმოსი ქაოსს. „გარეს“ გააზრებაში შენარჩუნებულია „ქაოსური“ ბუნება და ამიტომ თუ „შინა“ საკრალური და წმინდაა, „გარე“ შეიძლება უწმინდური და მავნე იყოს. ამიტომ ამ ორ სამყაროს შორის გარდუვალი ურთიერთობა გარკვეული წესით ხორციელდება, რაც გამოიხატება საგანგებო რიტუალური მოქმედებით. ამ რიტუალებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმიტაციას, განწმენდას და ა.შ., რომელთა მიზანია კონფლიქტური სიტუაციის მოსპობა. სოციალური ჯგუფისათვის უცხო პირის, „გარე“ სამყაროდან მოსულის მიღებისა და დაახლოებისათვის საჭირო იყო გარკვეული რიტუალების ჩატარება, რათა უცხო შინაურად ქცეულიყო. ამ რიტუალთაგან უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა სტუმარ-მასპინძლობის, პურობის წესებს სტუმრის მიღებისას. ამავე რიგის შებრუნებულ მოვლენად ალბათ შეიძლება განხილულ იქნას თემის წევრის „მოკვეთის“, თემიდან გაძევებისას შერულებული რიტუალები, რომელთა მოქმედებაში მოყვანით თემის ყოფილი წევრი, შინაური, უცხოდ იქცეოდა. სივრცითი ასპექტები ვლინდება კულტურის სხვადასხვა სფეროში,

მაგრამ მათი მოქმედება განსაკუთრებით აქტიურია მითოსში, რელიგიასა და სოციალურ ურთიერთობებში, რადგან მხოლოდ საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ ნიშნებით იყო შესაძლებელი სოციალურ ჯგუფთა ტერიტორიული, ეთნოკულტურული და სოციალური ავტონომიის გამოხატვა (სურგულაძე 2003).

არა მარტო დასახლებებს, ტაძრებსა თუ სასახლეებს, ადამიანთა ყველაზე მოკრძალებულ საცხოვრებლებსაც კი უკავშირდება სამყაროს ცენტრის სიმბოლიკა. ადამიანის მიერ რაიმე სივრცის მონყობა და საცხოვრებლად ორგანიზება კოსმოგონიური ქმედებაა. მისთვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რომ მისი პატარა სამყარო, რომელიც მან აირჩია საცხოვრებლად და რომლის ქაოსიდან კოსმიზაციაც მოახდინა, ჰგავდეს ღვთაებრივ სამყაროს. ცენტრი, როგორც საცხოვრებლის შიდა სივრცის მაორგანიზებელი წერტილი, ყოველთვის თუ არა, ძირითადად ემთხვევა კერას, მაგრამ ყოველთვის ემთხვევა მას დარბაზული ტიპის საცხოვრებელში, სადაც ცენტრი კერა-დედაბოძი-გვირგვინის ერთობლიობით არის წარმოდგენილი. ამ სახით იგი უკვე გვევლინება უაღრესად საინტერესო საკვლევ ობიექტად. აღნიშნულ სტრუქტურაში აშკარად იგრძნობა ძლიერი სიმბოლური დატვირთვა, რაც ეთნოლოგების და არქეოლოგების ყურადღებას იპყრობს. სწორედ კერა ითვლებოდა სახლის სოციალურ და საკრალურ ცენტრად, სადაც სრულდებოდა მრავალი სახის რელიგიური ცერემონიალი დაკავშირებული ასტრალურ, ნაყოფიერებისა და მიცვალებულის კულტებთან. დედაბოძის კომპლექსი, ოჯახის ცენტრი გააზრებულია ანალოგიურად სამყაროს ცენტრისა, რასაც სათემო სალოცავი განასახიერებდა როგორც სოციალური ჯგუფის ცენტრი. ამ მხრივ საინტერესო სურათს გვაძლევს კერის გარშემო სახლის „შინას“ ფართობის დანაწილება და ოჯახის წევრთა იერარქიული განლაგება. ეს ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენაა და გარკვეულ კულტურულ-სოციალურ დონეს შეესაბამება (სურგულაძე 2003).

საინტერესოა, რომ ზოგიერთ ხალხში მათ მიერ დაკავებულ სივრცესთან, ტერიტორიასთან კავშირი იმდენად მტკიცეა, იმდენად უკიდურესი სახით ვლინდება, რომ არსებობს ერთგვარი

კვაზიდენტიფიკაცია და ამ სივრცის დატოვება მათთვის სიკვდილს უტოლდება. სხვადასხვა ხალხში ტერიტორია, სადაც ცხოვრობენ ადამიანები, ამავე დროს მიცვალებულთა განსასვენებელს, წინაპართა სამყოფელს და ამგვარად მათ საკუთრებასაც წარმოადგენდა, ისევე როგორც მათი მომავალი შთამომავლებისა. გარდაცვლილი წინაპრები ერთგვარად ინანილებდნენ და თანამფლობელიც იყვნენ ცოცხლებთან და მომავალ თაობებთან ერთად (J.-F.Vincent, D.Dory, R.Verdier (sous la dir. de), 1995).

საზღვრები შეიძლება სხვადასხვაგვარად იყოს აღნიშნული – ეს შეიძლება იყოს მდინარეები, ტყეები, დიდი ხეები, ხეები, მთები, ან ორი-სამი მათგანის ერთობლიობა. მეორეს მხრივ შეიძლება იყოს სრულიად სიმბოლური და ჩვეულებრივ ყოველდღიურობაში მკვეთრად არ იყოს გამოხატული. სამაგიეროდ, ისინი კარგად ვლინდებიან დღესასწაულების დროს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ყოველი გარშემოვლის საშუალებით, როდესაც ხდება სივრცის კოსმიზაცია, ვირტუალური წრის შიგნით ექცევა ათვისებული ტერიტორია, რომელიც უპირისპირდება გარეს და აქ თავისთავად შემოდის ცენტრის ცნება. სწორედ აქ ხდება სამყაროს ყველა დონეს შორის (როგორც ჰორიზონტალურ, ისე ვერტიკალურ ქრილში) კავშირი.

ცენტრის იდეას, როგორც დროსა და სივრცეში ნულოვან ნერტილს, უკავშირდება გზაჯვარედინის სიმბოლიკა, რომელიც ფაქტობრივად უნივერსალურია. ეს არის ადგილი, სადაც ადამიანი ხვდება თავის ბედისწერას. სწორედ აქ არის შესაძლებელი გარღვევა; გადასვლა ერთი დონიდან მეორეში, რადგან გზათა გადაკვეთის ადგილას „ცენტრი“ იქმნება. ეს ადგილი მოითხოვს შეჩერებას, დაფიქრებას, განსაკუთრებულ სიფრთხილეს და მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მიღებას (ალავერდაშვილი 2007).

ხალხურმა სიტყვიერებამ ზღაპრული გზაჯვარედინების სახით შემოგვინახა წარმოდგენები ისეთი ჯვრის შესახებ, რომელიც განზოგადებული კოსმოგონიური ნიშანია და წარმოგვიდგენს არა საზღვრულ ტერიტორიას, არამედ მთელ ქვეყნიერებას, ცისქვეშეთს. გზაჯვარედინი, ერთი მხრივ, ხაზს უსვამს საგმირო საქმის სიძნელეს, მის მასშტაბს, მეორე მხრივ კი, როგორც

კოსმოგონიური, საკოორდინაციო ნიშანი, წარმოგვიდგენს ოთხი მიმართულებით გაშლილი სამყაროს ცენტრს, სადაც გმირი მოვიდა (სურგულაძე 1993).

სწორედ ამგვარი ცენტრის სიმბოლოს წარმოადგენს, ათვლის წერტილს ქმნის გზათა გადაკვეთის ადგილი. ეს არის ბარიერი, საზღვარი, რომელიც განყოფს და ერთმანეთს უპირისპირებს ორ სამყაროს და, მეორეს მხრივ, ეს ის პარადოქსული ადგილია, სადაც ისინი ერთმანეთს უკავშირდებიან, სადაც ყოფითი სამყარო შეიძლება საკრალურ სამყაროში გადავიდეს. ანალოგიური რიტუალური ფუნქცია ენიჭება სახლის ზღურბლსაც. სწორედ ამიტომ აქვს მას ასევე დიდი მნიშვნელობა. ზღურბლი და კარები პირდაპირ და კონკრეტულად მიანიშნებენ სივრცეში გარღვევაზე და სწორედ ამიტომ ისინი გადასვლის სიმბოლოებსა და საშუალებებს წარმოადგენენ.

კარის ზღურბლზე გადაბიჯება გარკვეულ რიტუალს უკავშირდებოდა. ზოგიერთ კულტურაში (ბაბილონი, ეგვიპტე, ისრაელი) ზღურბლზე მსჯავრი გამოჰქონდათ (შეად. ქართული „კარიბჭე“, „ბჭე“, „საბჭო“, „ბჭობა“). სასჯელის ადგილად შეიძლება ყოფილიყო გზასაყარიც.

“ცენტრში“ შესაძლებელი დონეთა გვარღვევა უძველესი დროიდან გადმოიცემოდა „გახსნილი გზის“ სხვადასხვა სახეებით (როგორც ჰორიზონტალური, ისე ვერტიკალური მიმართულებით). მაგალითად ქართულ ეპოსში გზაჯვარედინი ის ადგილია, სადაც შეიძლება ერთმანეთს შეხვდნენ მთავარანგელოზი, წმ. გიორგი და დაღის შვილი.

უნდა აღინიშნოს, რომ გზაჯვარედინი, როგორც ცენტრის განმასახიერებელი ადგილი სივრცეში, ასევე წარმოადგენს დროში ერთგვარ ცენტრალურ წერტილს, ათვლის წერტილს, სადაც წარსული, აწმყო და მომავალი თანაარსებობს და ამდენად აქ შეიძლება, მაგალითად მომავლის გაგება ანუ იგი წარმოადგენს ნულოვან წერტილს როგორც სივრცეში, ისე დროში.

საქართველოში გავრცელებული შეხედულებების მიხედვითაც, მაგალითად, „კუდიანები, ფშავლების აზრით, ეშმაკების

მოციქულები არიან და ადამიანს მტრობენ. კუდიანი, ხალხის რწმენით, ყოველ ვნების კვირას, ორშაბათ ღამეს ეშმაკებთან თურმე დაიარება, რომ ყველაფერი მისგან გაიგოს, რაც წლის განმავლობაში სოფელში უბედურება უნდა მოხდესო და ეს ყველაფერი კუდიანებმა იცინაო. კუდიანები და ეშმაკები გზაგასაყრელ ადგილას იკრიბებიან, სადაც თათბირი იმართება, თუ იმ წელიწადს ვინ სად და რომელ ოჯახში მოკვდებაო. შემდეგ ეშმაკები და კუდიანები ფერხისას თურმე გააბამენ და მღერაინ.“ (მაკალათია 1985).

მამალთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენების შესწავლისას საქართველოში, ჯ. რუხაძე წერდა: მთიულეთში ზვავში დამზრჩვალისათვის წითელი მამალი ხელუკუღმა უნდა დაეკლათ და ამით მიცვალებულის სული უკან დაებრუნებინათ. ავი სულებისაგან დაცვის მიზნით, მთიულეთში, ქათმის კუდსა და დანასკვულ ძაფს გზაჯვარედინზე მიიტანდნენ და მინაში ჩადებდნენ. „ავმა სულებმა ჯორადინა გზებზე იციან სიარულიო“ (რუხაძე 1968).

ცნობილია გზაჯვარედინზე მკითხაობა თავისი მომავალი ბედის გასაგებად. ასე მაგალითად გასათხოვარი ქალები გადიოდნენ გზაჯვარედინზე და ყურადღებით უსმენდნენ. ითვლებოდა, რომ ამ დროს ისინი გაიგონებდნენ თავიანთი საბედოს სახელს (ალავერდაშვილი 1988 (ხელნაწერი)). გზაჯვარედინს უკავშირდება არაერთი სხვა რიტუალიც – სამეგრელოში სალოცავი ქვევრის გზაჯვარედინზე დატოვება, ბატონების გასტუმრების რიტუალი, უშმურის მკურნალობასთან დაკავშირებული რიტუალი და მრავალი სხვა.

გზაჯვარედინის სიმბოლური მნიშვნელობა უნივერსალურია. გზათა გადაკვეთის შედეგად აქ იქმნება „ცენტრი“, სადაც შესაძლებელია გარღვევა, სადაც ერთმანეთს უკავშირდება სამყაროს სხვადასხვა დონეები, როგორც ჰორიზონტალური, ისე ვერტიკალური მიმართულებით. ეს არის ერთი სამყაროდან მეორეში გადასასვლელი ადგილი. იგი წარმოადგენს ათვლის წერტილს, საიდანაც იშლება მთელი ქვეყნიერება ოთხივე მიმართულებით და რომელიც სივრცეში ორიენტაციის საშუალებას იძლევა. გზაჯვარედინებზევე შეიძლება სახიფათო საგნებისა თუ

ძალებისაგან განთავისუფლება და მათი ნეიტრალიზება.

სამოთხეს, როგორც ცენტრს უკავშირდება ისეთი სიმბოლოები, როგორიცაა, მაგალითად ხე, კოშკი, რქებდატოტილი ირემი, სვეტი და ა.შ. აქ დროის მდინარება სხვაგვარია, ან საერთოდ შეჩერებულია. აქვე ამის მაგალითად შეიძლება მოყვანილ იქნას ის ზღაპრები, სადაც გმირი ამგვარ ადგილას ხვდება (მაგ. „უკვდავის ამბავი“, „მინა თავისას მოითხოვს“ და სხვ.). ეს შემთხვევები ჩვეულებრივი დროის მდინარების გარეთ დგას. მაგრამ ეს გაქცევა კოსმიური წესრიგიდან გასვლას ნიშნავს სხვა სამყაროში გადასასვლელად. დრო ურღვევ კავშირშია სივრცესთან.

ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ დრო და სივრცე მჭიდროდ უკავშირდება ერთმანეთს და ერთმანეთისაგან განუყოფელია. არც დრო და არც სივრცე არ არის ჰომოგენური. რაც შეეხება დროს, ერთმანეთს უპირისპირდება საკრალური და პროფანული, ყოფითი დრო. ჩვეულებრივი დროის მდინარებაში, ცალკე პერიოდების სახით არსებობდა საკრალური, სადღესასწაულო, მითოსური დრო, აღდგენილი რიტუალის საშუალებით, კოსმიური დრო, დაკავშირებული ბუნებრივ, კოსმიურ რიტმებთან, როგორცაა მაგ. მზებუდობა, მთვარის ფაზები და ა.შ., კვირის განმავლობაში კარგი, იღბლიანი და ცუდი დღეები, სხვადასხვა სახის საქმიანობისათვის კარგი და ცუდი დღეები, მარცხიანი, „კვიმატი“ დღეები წლის განმავლობაში (თუმცა ამ დღეების განმავლობაშიც რომელიღაცა წუთი შეიძლება ბედნიერი ყოფილიყო), დღეც იყოფოდა დროის ცუდ და კარგ მონაკვეთებად. გარდა ამისა, საზოგადო დღესასწაულების გარდა არსებობდა ისეთი დღესასწაულებიც, რომლებიც არ ატარებდა საყოველთაო ხასიათს (მაგ. სასოფლო, სამეზობლო, საგვარეულო, საოჯახო და სხვ.). ასეთივე არაერთგვაროვანი იყო სივრცეც. კალენდარულ დღესასწაულთა კულმინაციურ მომენტს საახალწლო დღესასწაულები წარმოადგენდა. ამ დროს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საცხოვრებელი სივრცის სათანადოდ გაფორმებას. ახალ წელს სანყის, ნულოვან წერტილში ერთმანეთს ესაზღვრებოდა ერთის მხრივ წარსული, აწმყო და მომავალი, მეორეს მხრივ კი ზეციური სამყარო, სოციუმი და ხთონური, ინფერნალური სამყარო.

სივრცესთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ ერთმანეთს უპირისპირდება ადამიანის, ადამიანთა გარკვეული ჯგუფის მიერ ათვისებული, მისთვის მშვიდობიანი და უხიფათო, დაცული ტერიტორია (“შინა”) და ათვისებული, სახიფათო სივრცე (“გარე”). დროში ცალკეული მონაკვეთების მსგავსად, სივრცეშიც არსებობს სახიფათო ადგილები. სივრცე ორიენტირებულია ქვეყნიერების კუთხეების მიხედვით და აქაც ზოგი მიმართულება უფრო სასიკეთოა, ზოგი ნაკლებად. მნიშვნელოვანია ისეთი რიტუალები, როგორცაა გარშემოვლა, ჩამოვლითი რიტუალები.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ცენტრის, როგორც დროსა და სივრცეში მათგანიზებული ნერტილის სიმბოლიკა.

ამგვარად, დროც და სივრცეც არაერთგვაროვანია. სადღესასწაულო დროს შესაფერისად კონსტრუირებული სადღესასწაულო სივრცე შეესაბამება. კოსმიურ რიტმებთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი პერიოდების პარალელურად არსებობს მათთან დაკავშირებული გარკვეული ლოკაციები, კარგი და ცუდი დროის შესაბამისად არსებობს კარგი, სასიკეთო და ცუდი, „ნაძრახი“ სივრცეები, დღის განმავლობაში კარგი და ცუდი დროის შესაბამისად არსებობს ისეთი ადგილები, სადაც ყოფნა სახიფათო და ცუდია (მაგ. დღესა და ღამეს შორის გარდამავალი დრო, „შინასა“ და „გარეს“ შორის სასაზღვრო ზონები), დღესასწაულები და ლოკაციები მათ აღსანიშნავად, გარკვეული სახით კონსტრუირებული სადღესასწაულო სივრცე.

დამონმებული ლიტერატურა:

აბაკელია, ალავერდაშვილი, ღამბაშიძე, 1991 – აბაკელია ნ., ალავერდაშვილი ქ., ღამბაშიძე ნ. - ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, თბილისი, „კრილოსანი“, 1991

Абакелия, 1991 - Абакелия, Н. - Миф и ритуал в западной Грузии. Тб., „Мецниереба“, 1991.

ალავერდაშვილი, 1988 – ალავერდაშვილი, ქ. – სამეცნიერო მივლინების მასალები. იმერეთი. 1988 წ. (ხელნაწერი).

ალავერდაშვილი, 2007 – ალავერდაშვილი ქ., საკრალური გეომეტრია. თბ.,2007.

ბარდაველიძე, 1939 – ბარდაველიძე, ვ., სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი. I. ახალწლის ციკლი. ტფილისი, 1939.

Гране, 2004 – Гране, М., Китайская мысль. М., 2004.

დოლიძე, 1975 – დოლიძე, გ., ხევსურული ტექსტები. თბ., 1975.

Vincent, Dory, Verdier, 1995 _ J.-F.Vincent, D.Dory, R.Verdier (sous la dir. de), 1995).

- La construction religieuse du territoire. P.,Harmattan, 1995.

მაკალათია, 1985 – მაკალათია, ს. – ფშავი. II გამოც., თბილისი, "ნაკადული", 1985

Маламуд, 2005 – Маламуд, Ш., Испечь мир. Ритуал и мысль в древней Индии. М.,2005.

რუხაძე, 1968 – რუხაძე, ჯ. – ზოგიერთი აგრარული წეს-ჩვეულება XIX საუკუნის დასავლეთ საქართველოში. კრებ.: „საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები“ . თბილისი, „მეცნიერება“, 1968.

სურგულაძე, 1993 _ სურგულაძე ი., ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. თბ., „სამშობლო“, 1993.

სურგულაძე, 2003 – სურგულაძე ი., მითოსი, კულტი, რიტუალი საქართველოში, თბ., 2003.

Ketevan Alaverdashvili

CONCERNING THE SACRED TIME AND SPACE IN GEORGIAN TRADITIONAL CULTURE

The problem of time and space belong to one of the most important questions in anthropology. Time and space are inseparable and closely related to each other. Neither is homogenous. Both are heterogenous. Generally, to the festive time corresponds specially constructed festive space; the cosmic rhythms of important periods are associated with certain spaces: good or bad (fortunate or ill-fat-

ed), good and dangerous spaces exist in accordance to good and dangerous times). During the day, together with good and evil periods of time, there are marginal areas where the presence is especially dangerous (e.g. in the transitional period between day and night, in the border zones of „inner“ and „outer“ spaces).The study of center symbolics as an organizer of time and space is especially of great importance.